

ENTONI BIVOR

BERLIN

Pad 1945.

Preveo
Nenad Dropulić

Laguna

Naslov originala

Anthony Beevor

BERLIN

The Downfall 1945

Copyright © Anthony Beevor 2002.

Maps Copyright © Raymond Turvey, 2002.

Translation copyright © 2023 za srpsko izdanje, LAGUNA

BERLIN

Pad 1945.

Sadržaj

Spisak ilustracija	9
Mape.	13
Predgovor.	33
1. Nova godina u Berlinu	39
2. „Kula od karata“ na Visli	49
3. Vatra i mač i „Plemeniti gnev“	63
4. Velika zimska ofanziva	79
5. Juriš na Odru	97
6. Istok i Zapad.	119
7. Čišćenje pozadine	139
8. Pomeranija i mostobrani na Odri	159
9. Cilj: Berlin	181
10. Dvorska klika i generalštab	194
11. Pripreme za smrtni udarac	212
12. U iščekivanju nasrtaja	220
13. Amerikanci na Elbi	239
14. Uoči bitke.	256

---

15. Žukov na rajtvajnskoj osmatračnici	266
16. Zelov i Špreja	284
17. Firerov poslednji rođendan	300
18. Bekstvo zlatnih fazana	313
19. Bombardovani grad	333
20. Lažne nade	345
21. Borbe u gradu	365
22. Borbe u šumi	384
23. Izdaja volje	395
24. <i>Führerdämmerung</i>	411
25. Rajhskancelarija i Rajhstag	427
26. Kraj bitke	444
27. <i>Vae victis!</i>	465
28. Čovek na belom konju	481

Spisak ilustracija

1. Hitlerjugend tokom borbi u Laubanu u Šleziji
2. Smotra dela korpusa „Velika Nemačka“ u istočnopruskoj šumi pred sovjetski juriš
3. Pripadnici Folksšturma zarobljeni u Inšterburgu u istočnoj Pruskoj
4. Berlinci posle jakog vazdušnog napada
5. Povorka nemačkih izbeglica iz Šlezije beži pred Crvenom armijom
6. Ulazak crvenoarmejaca u jedan grad u istočnoj Pruskoj
7. Sovjetske mehanizovane jedinice ulaze u istočnopruski grad Milhauzen
8. Crvenoarmejci zauzimaju Tilzit
9. Sovjetski samohodni top probija se u Dancig
10. Pripadnici Hitlerjugenda na paradi Folksšturma kliču Gebelsu
11. Dva nemačka vojnika u odbrani opsadenog Breslaua, glavnog grada Šlezije
12. Tenkovska pešadija SS-a pred protivnapad u južnoj Pomeraniji.
13. Gebels odlikuje pripadnika Hitlerjugenda posle preotimanja Laubana
14. Nemice s decom pokušavaju železnicom da pobegnu na zapad
15. Gladne izbeglice skupljaju bukove semenke u šumi blizu Potsdama

-
16. Eva Braun posle venčanja svoje sestre Gretl i grupenfirera SS-a Hermana Fegelajna, Berhtesgaden
  17. Lekari Crvene armije neguju preživjele zatočenike Aušvica
  - 18-19. Nemački inženjer i njegova porodica posle samoubistva pred dolazak Crvene armije
  20. Nemački vojnik obešen po naređenju generala Šrnera
  21. Protivtenkovski odred Hitlerjugenda s ručnim raketnim bacačima pričvršćenim za bicikle
  22. Rajhsfirer SS-a Hajnrih Himler retko je dodirivao oružje, ali je sanjario da postane vojskovođa
  23. Maršal Staljin i Vinston Čerčil na Jalti
  24. Tenkovi Berloruskog fronta maršala Žukova prelaze Odru
  25. Sovjetska inženjerija premošćuje Odru tokom priprema za juriš na Berlin
  26. Crvenoarmejci izvlače protivoklopni top iz poplavnog polja blizu Odre
  27. Crvena armija oslobađa zemljakinje koje su bile na prinudnom radu u okolini Berlina
  28. Improvizovano groblje među ruševinama Berlina.
  29. Hitler miluje jednog od svojih najmlađih branilaca, a posmatra ga Artur Aksman, vođa Hitlerjugenda
  - 30-33. Crvenoarmejci se bore ulicu po ulicu da osvoje „jazbinu zveri“
  34. Juriš preko Moltkeovog mosta u napad na „Himlerovu kuću“ – ministarstvo unutrašnjih poslova – a zatim na Rajhstag.
  35. Sovjetski samohodni top puca niz berlinsku ulicu
  36. Izrešetani folksvagen pored Rajhskancelarije
  37. Snage Prvog ukrajinskog fronta poslate da smrve Devetu armiju u borovoj šumi južno od Berlina
  38. Nemački vojnici predaju se Crvenoj armiji u Berlinu
  39. Sovjetski tenkisti umivaju se na berlinskoj ulici
  40. Priprema obroka među ruševinama
  41. Susret Crvene armije i američke vojske: pukovnik Ivanov nazdravlja, a general-major Robert Mejkon, komandant 83. pešadijske divizije, sluša

-
42. Nemački civili u bekstvu od Crvene armije preko uništenog železničkog mosta na Elbi prelaze na američku teritoriju
  43. Kraj bitke za Hansa-Georga Henkea, golobradog regruta
  44. Bolničarka se stara za ranjenog sovjetskog vojnika
  45. General Štumpf, feldmaršal Kajtel i admiral Fon Frideburg stižu u Karlshorst da potpišu konačnu predaju
  46. Crvenoarmejac otima bicikl Berlinu
  47. Maršal Žukov na konju koji je zbacio Staljina prima raport komandanta pobjedničke parade
  48. Žukova posmatraju general K. F. Teljegin, načelnik političkog odeljenja, i general Ivan Serov, načelnik NKVD-a
  49. Poseta bojištu unutar Rajhstaga

IZJAVE ZAHVALNOSTI ZA FOTOGRAFIJE

AKG London: 3, 6, 7, 8, 9, 13, 17, 22, 24, 28, 34, 37, 40, 42
Alexander Ustinov/Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin:
27
Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin: 16, 21, 39, 43
Bundesarchiv Bild, Koblenz: 2(146/85/22/20), 47 (183/K0907/310)
Chronos, Berlin: 18, 19, 36
Hilmar Pabel/Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin: 15
Hulton Getty: 46
Imperial War Museum, London: 10 (FLM 3345), 29 (flm 3351),
30 (FLM 3349), 31 (FLM 3348), 33, (FLM 3350)
Jürgen Stumpf/ Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin: 45
National Archives and Records Administration, Maryland: 20
(111-SC-205221), 41 (111-SC-205367), 49 (306-NT-885-C2)
PK – Benno Wundshammer/ Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz,
Berlin: 1
Private Collection/Novosti/Bridgeman Art Library: 23, 25
Ullstein Bilds, Berlin: 4, 5, 11, 12, 14, 38, 44
Victor Tiomin: forzac, 35

Učinjeno je sve da se stupi u kontakt sa svim vlasnicima autorskih prava. Izdavač će sa zadovoljstvom u budućim izdanjima ispraviti sve greške i propuste na koje mu se ukaže pažnja.

Mape

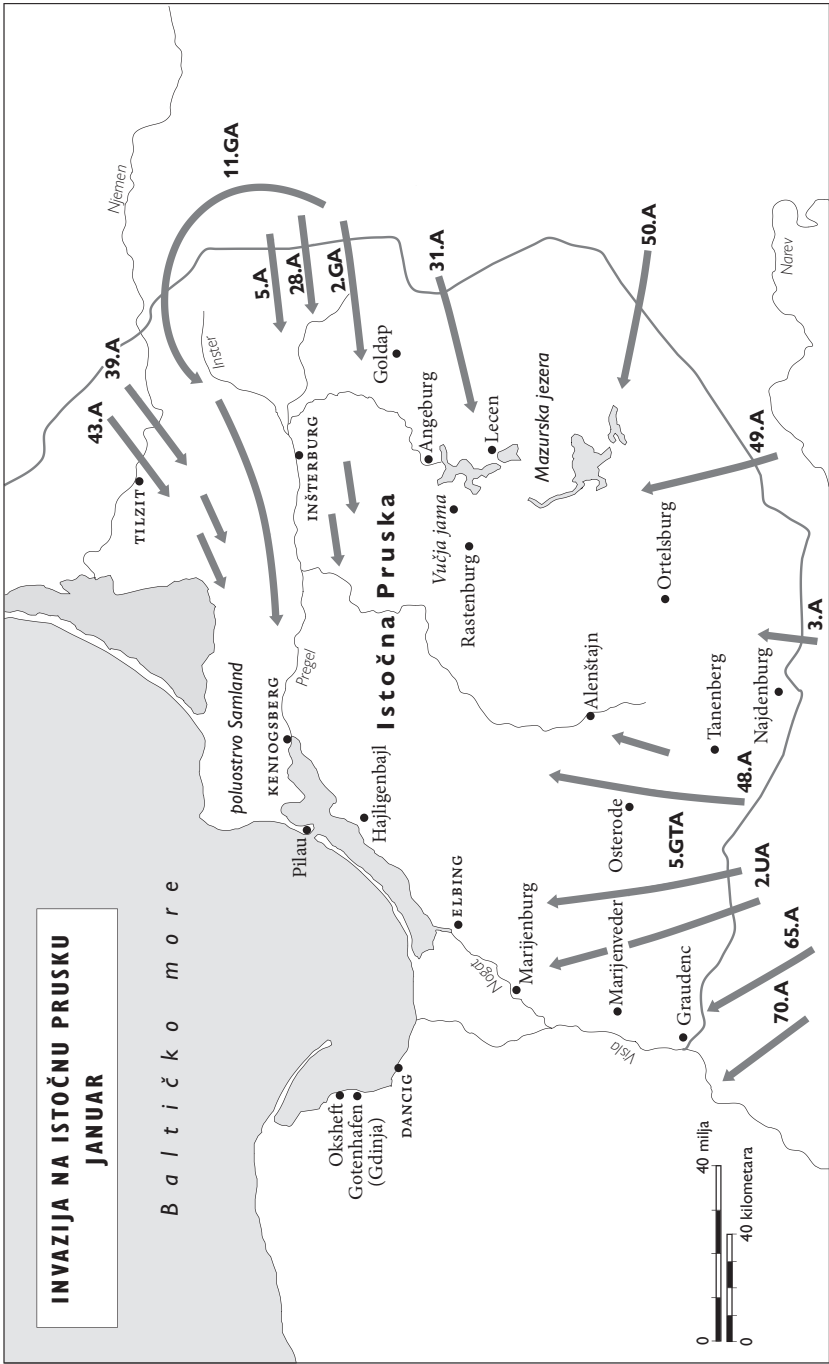

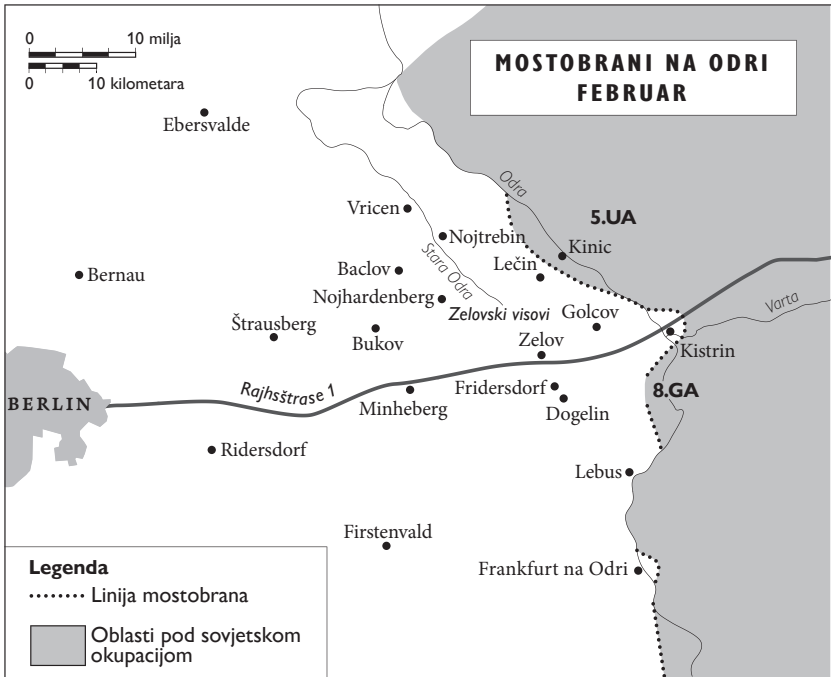
**OD VISLE DO ODRE
12-31. JANUAR**

INVAZIJA NA ISTOČNU PRUSKU JANUAR

B a l t i č k o m o r e

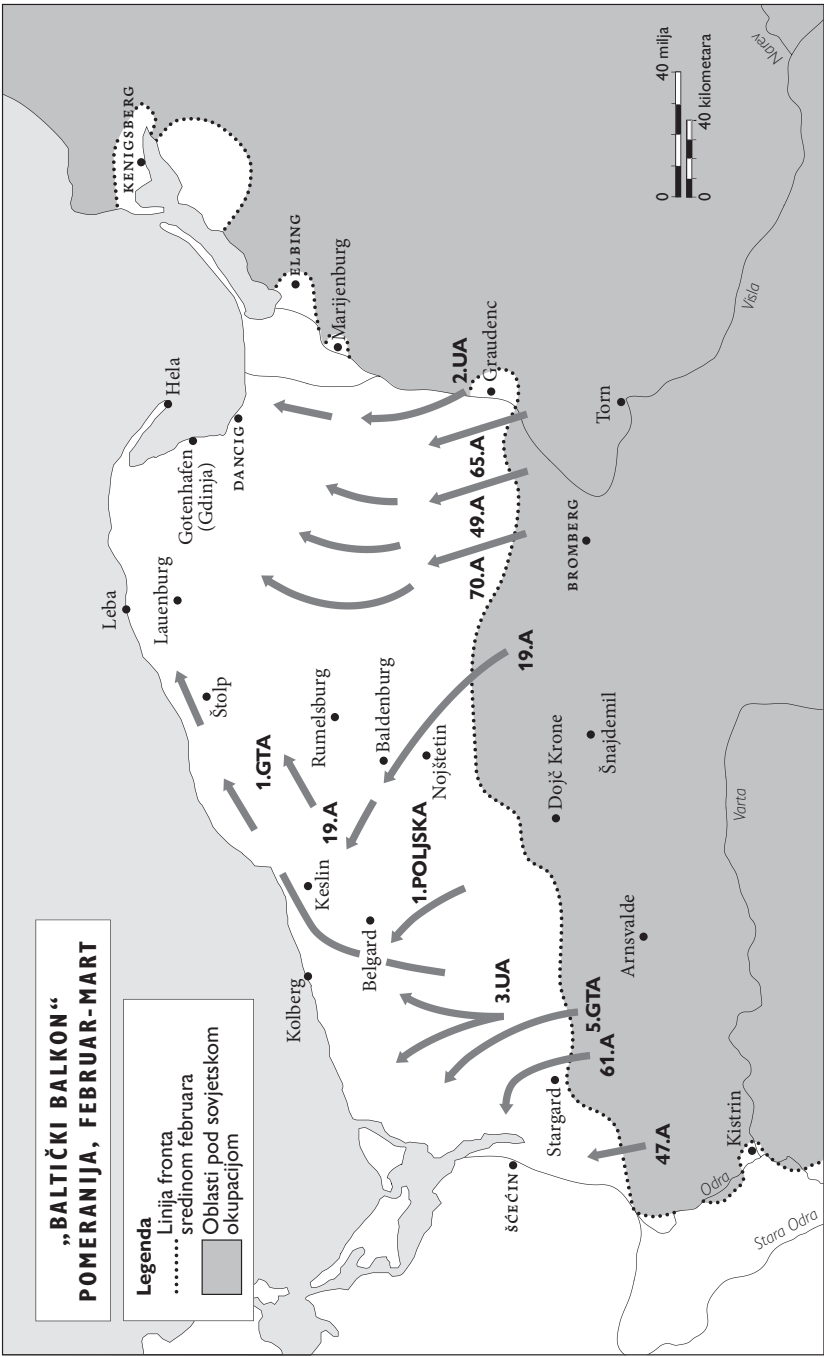

„BALTIČKI BALKON“ POMERANJIA, FEBRUAR-MART

Legenda

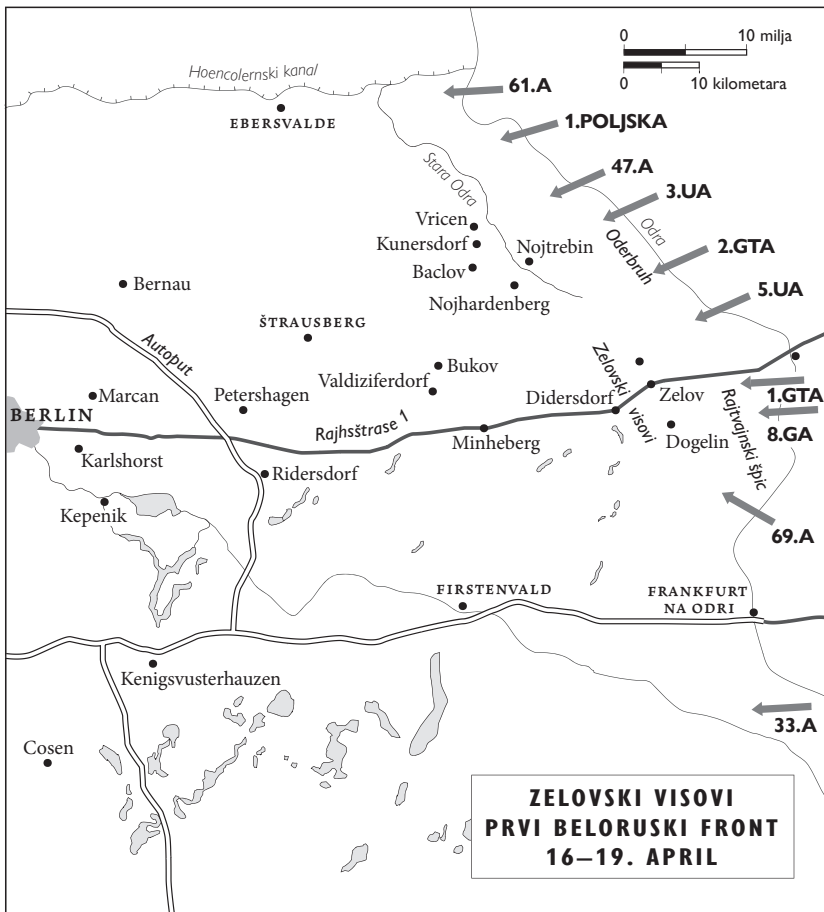
- ..... Linija fronta sredinom februara
- Oblasti pod sovjetskom okupacijom

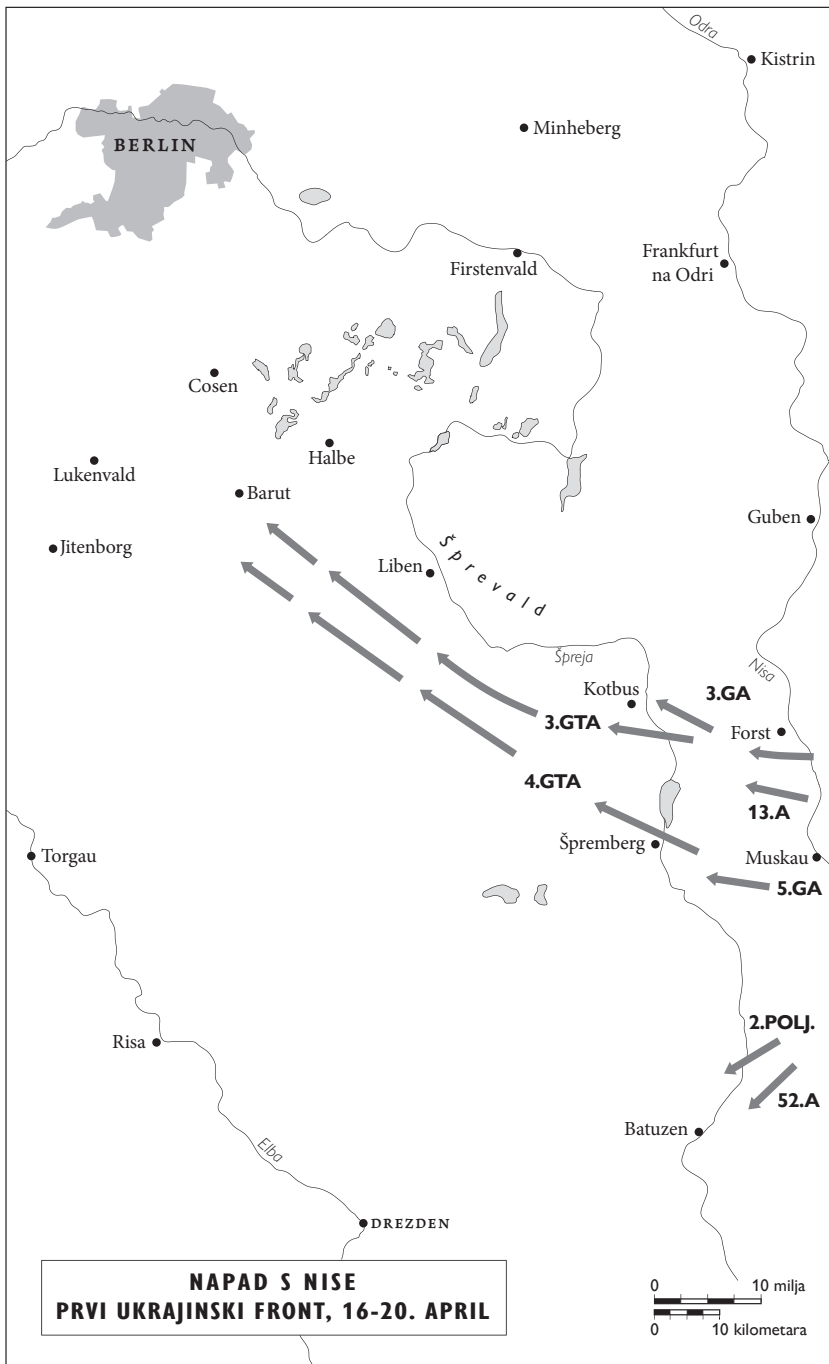

Legenda

Savezničke i oslobođene oblasti

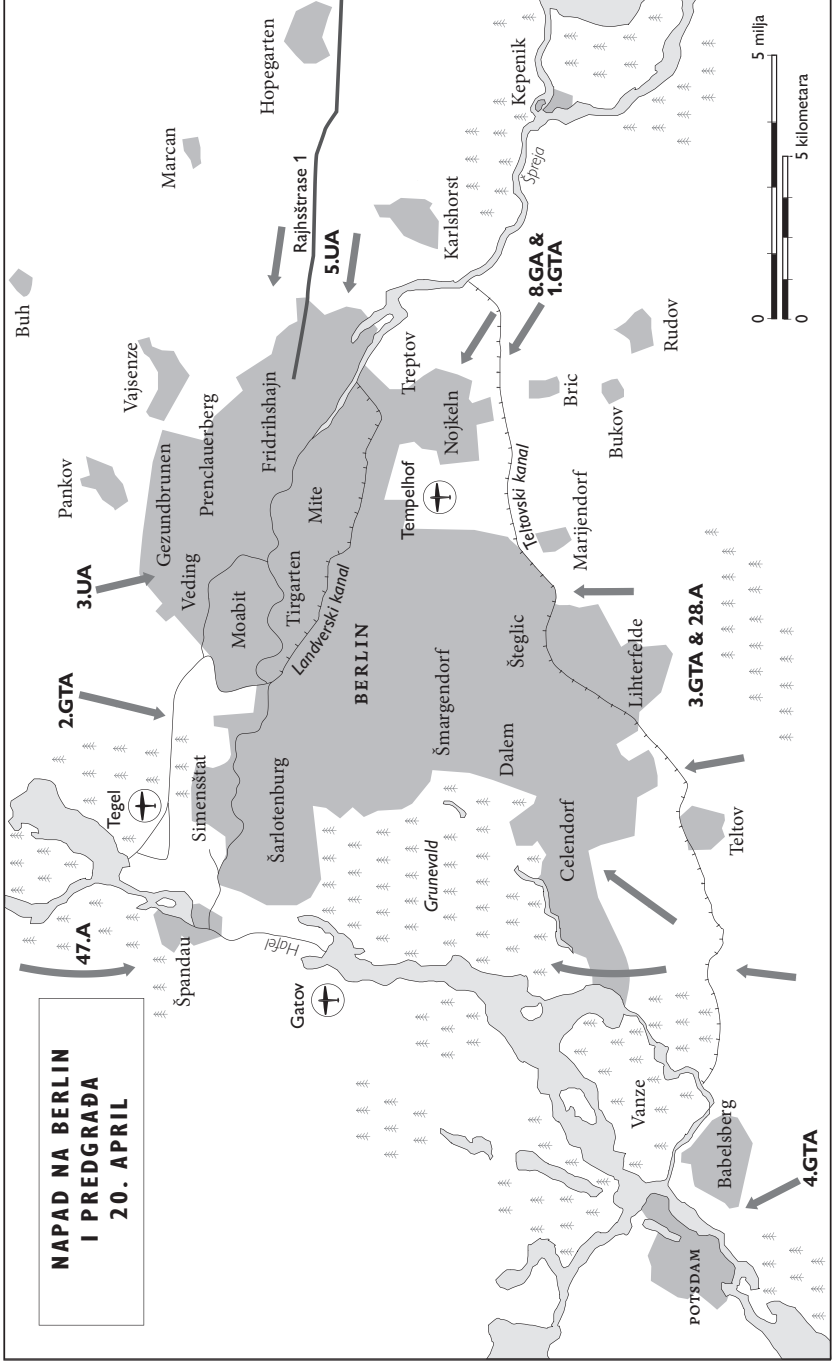

**NAPAD S NISE
PRVI UKRAJINSKI FRONT, 16-20. APRIL**

**NAPAD NA BERLIN
I PREDGRAĐA
20. APRIL**

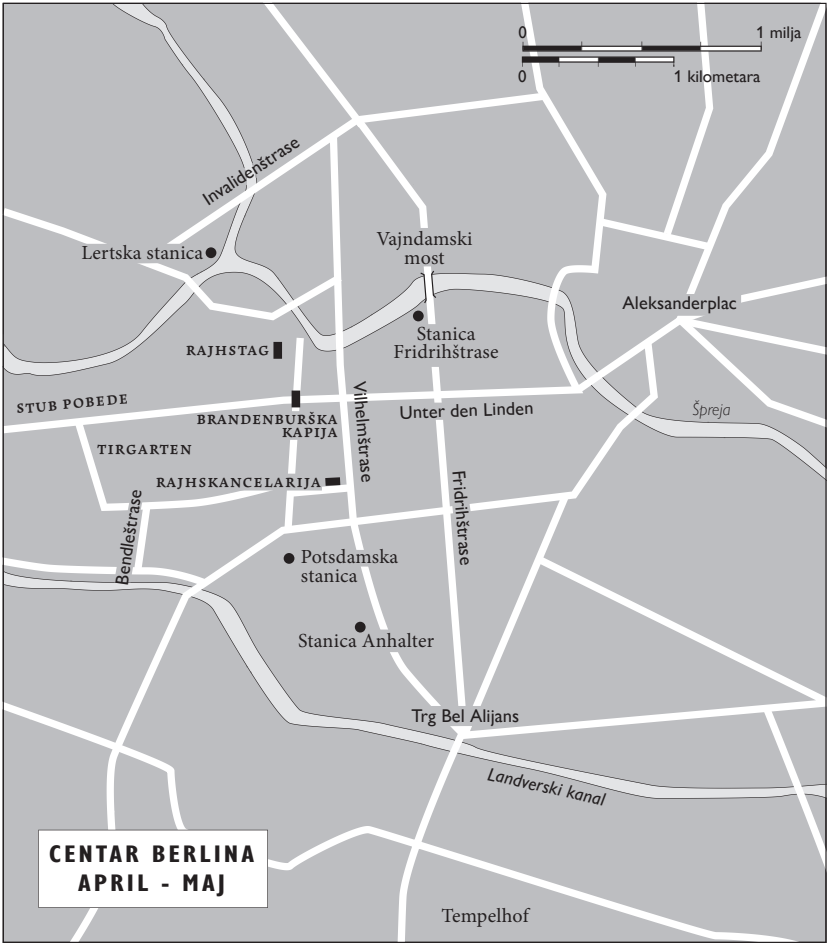

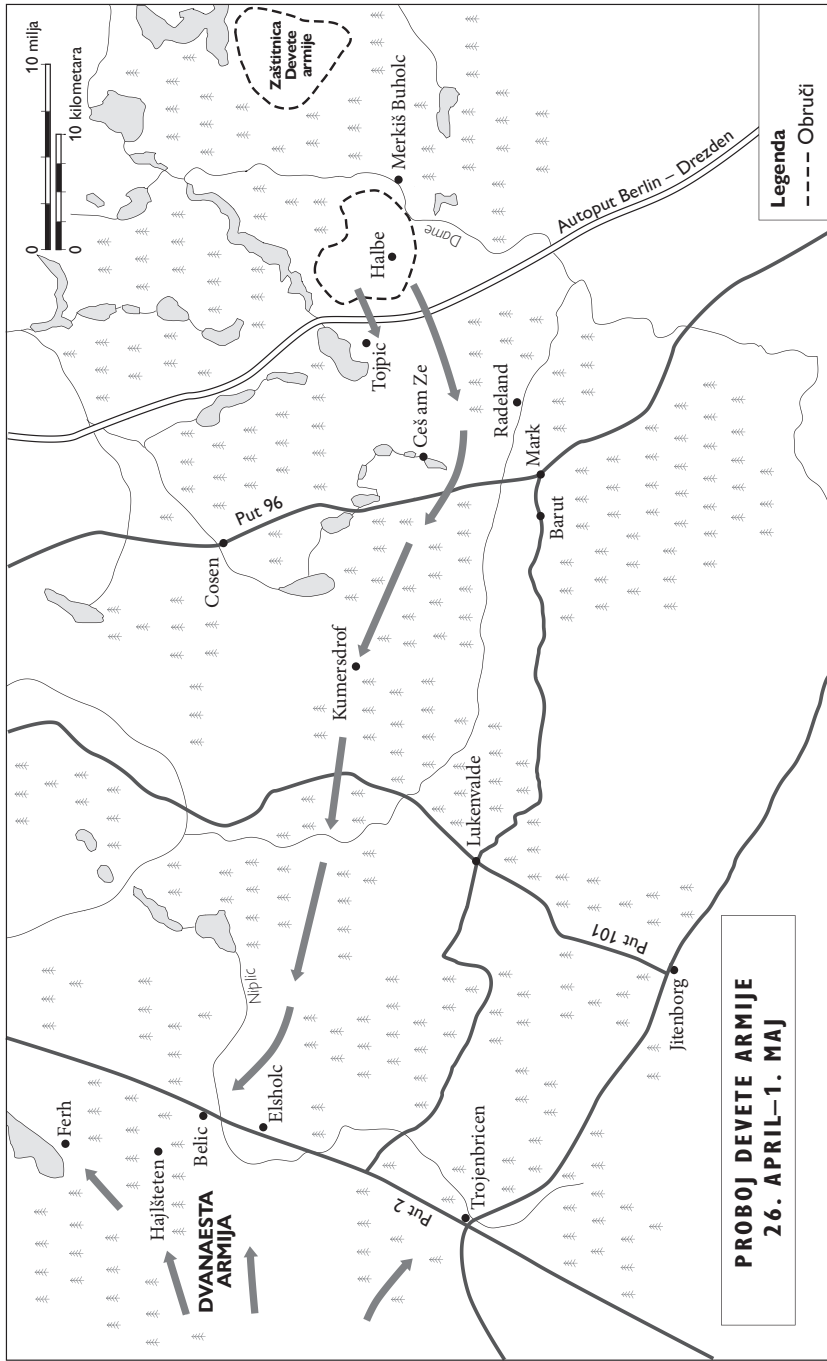

**ZAPADNI FRONT
APRIL-MAJ**

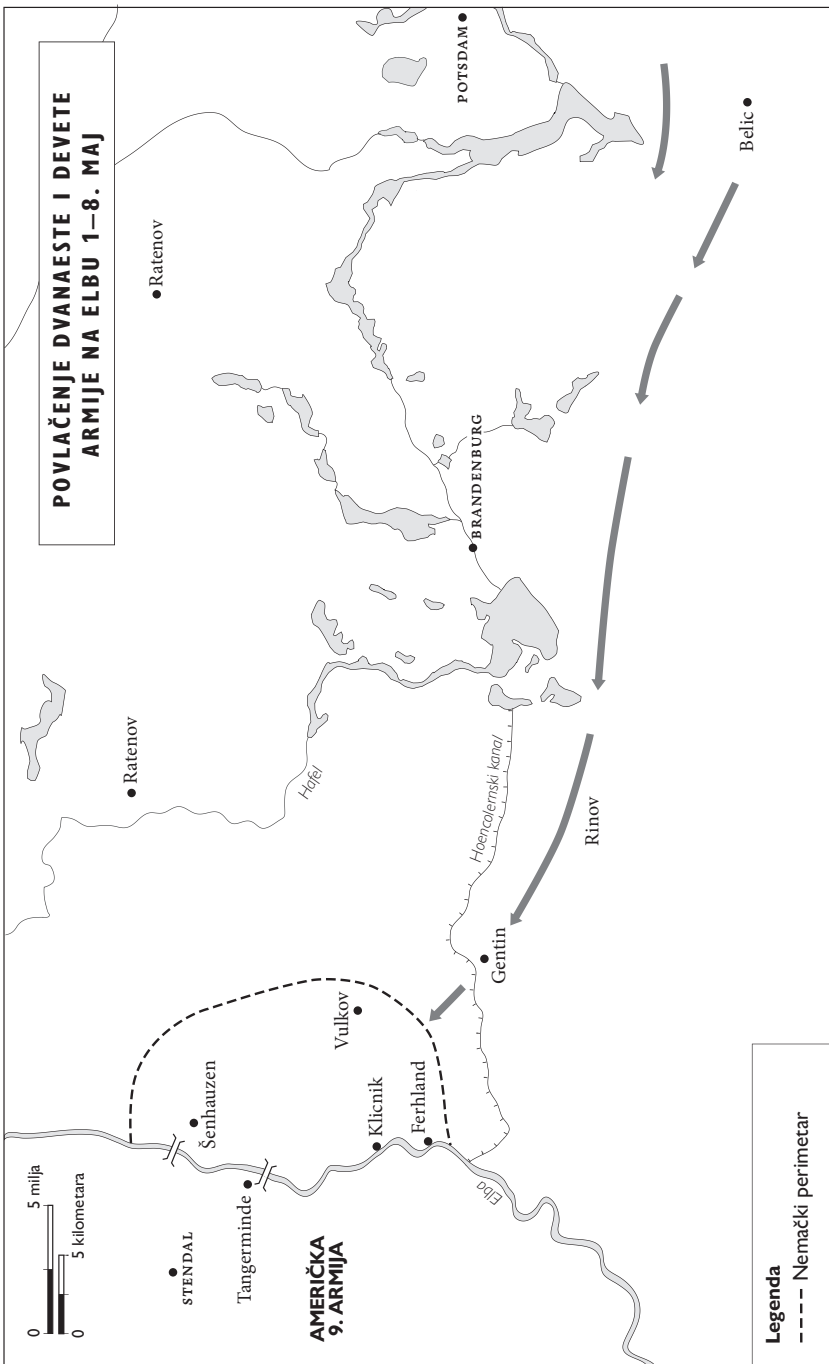

**POVLAČENJE DVANAESTE I DEVEETE
ARMIJE NA ELBU 1—8. MAJ**

Legenda
- - - - Nemački perimetar

0 5 milja
0 5 kilometara

**AMERIČKA
9. ARMIJA**

VOJNA ORGANIZACIJA

Grupa Armija i Front

Nemačka „Grupa armija“ ili sovjetski „Front“ predstavljaju više armija pod jednim komandantom. U zavisnosti od okolnosti, snaga se znatno razlikovala – od dvesta pedeset hiljada do preko milion ljudi.

Armija

Svaka nemačka armija, snage od četrdeset hiljada do preko sto hiljada ljudi, navedena je punim nazivom slovima, npr. Deveta armija ili Treća oklopna armija. Sovjetske armije, obično manje, navedene su na isti način. Većinu armija obično su činila dva do tri korpusa. Sovjetska tenkovska armija teoretski je imala 620 tenkova i 188 samohodnih topova.

Korpus

Korpus je činilo nekoliko divizija, obično dve do četiri. No, sovjetski tenkovski korpus sastojao se od tri tenkovske brigade sa po šezdeset pet tenkova i po veličini je bio sličniji nemačkoj oklopnoj diviziji u punom sastavu.

Divizija

Divizije su se znatno razlikovale po veličini. Sovjetska streljačka divizija teoretski je trebalo da ima 11.780 ljudi, ali većina je imala

između tri i sedam hiljada. Nemačke pešadijske divizije 1945. bile su još slabije.

Brigada

Ove jedinice, po snazi između puka i divizije, bile su mnogo češće kod Amerikanaca i Britanaca nego u Vermahtu i Crvenoj armiji koji su pak imali najmanje dva ili tri puka u diviziji. No, Crvena armija imala je tri tenkovske brigade u svakom tenkovskom korpusu.

Puk

Puk je imao najmanje dva do tri bataljona sa po čak do sedamsto ljudi, ali često mnogo manje.

Bataljon

Svaki bataljon sastojao se od najmanje tri streljačke čete – svaka je teoretski imala oko osamdeset ljudi – i prateće čete s mitraljezima, minobacačima i protivtenkovskim topovima, kao i saobraćajnu i intendantsku četu.

Predgovor

„Istorija uvek naglašava konačne događaje“, rekao je gorko Albert Šper svojim islednicima Amerikancima neposredno po završetku rata.^{1*} Nije mogao da podnese pomisao na to da će rana dostignuća Hitlerovog režima ostati u senci konačnog sloma tog režima. No, Šper, kao i drugi vodeći nacisti, nije želeo da prizna da malo šta govori rečitije o političkim vođama i njihovim sistemima od načina na koji su propali. Zbog toga tema konačnog poraza nacionalsocijalizma toliko opčinjava i zbog toga je tako važna u vreme kad mladi ljudi, naročito u Nemačkoj, nalaze u Trećem rajhu mnogo toga vrednog divljenja.²

Neprijatelji nacista mogli su da zamisle svoj čas osvete nešto više od dve godine ranije. Prvog februara 1943. jedan ljutiti sovjetski pukovnik stao je pred grupu izmučenih nemačkih zarobljenika usred ruševina Staljingrada. „Ovako će Berlin izgledati!“, povikao

---

* Kako bi ova knjiga bila dostupnija i prikladna za čitanje, odlučili smo se da ne unesemo napomene u samu knjigu. Nadamo se da će se čitaoci saglasiti da je ovo rešenje najprihvatljivije. Brojevi u tekstu označavaju napomene, koje sadrže spisak literature korišćene u knjizi. Fajl sa napomenama nalazi se na sajtu Lagune www.laguna.rs u odeljku *Berlin*. Nazivi knjiga i imena autora dati su u originalu i u elektronskoj formi radi lakše pretrage na internetu.

je pokazujući im razorene zgrade svuda unaokolo. Kad sam pročitao te reči pre nekih šest godina odmah sam predosetio o čemu će moja sledeća knjiga morati da govori. Među grafitima sačuvanim na zidovima Rajhstaga u Berlinu još se mogu videti ta dva grada povezana linijom; Rusi su, radujući se osveti, potisnuli zavojevače od najistočnije tačke njihovog prodora nazad u samo srce Rajha.

Hitlera je takođe i dalje opsedao taj odlučujući poraz. Novembra 1944, dok se Crvena armija grupisala iza istočnih granica Rajha, ukazao je na Staljingrad. Niz nemačkih poraza, rekao je u jednom važnom govoru, počeo je „prodorom ruskih armija kroz rumunski front na Donu u novembru 1942“.³ Okrivio je svoje nesrećne saveznike Rumune, slabo naoružane i zanemarene na ranjivim bokovima s obe strane Staljingrada, a ne svoje opsesivno odbijanje da posluša upozorenja na opasnost. Hitler ništa nije naučio i ništa nije zaboravio.

Taj isti govor otkriva stravično jasno izopačenu logiku kojoj je nemački narod dozvolio da ga omađija. Govor je objavljen pod naslovom *Kapitulacija znači uništenje*. Upozoravao je da će, ako boljševici pobeđu, sudbina nemačkog naroda biti razaranja, silovanja i ropstvo, a „nepregledne povorke ljudi koračaće prema sibirskim tundrama“.

Hitler je jarnosno odbijao da prihvati posledice sopstvenih odluka, a nemački narod prekasno je shvatio da je zarobljen u zastrašujućem metežu uzroka i posledica. Umesto da uništi boljševizam, što je tvrdio da će učiniti, Hitler ga je doveo u samo srce Evrope. Njegovu zverski surovu invaziju na Rusiju izveo je naraštaj mladih Nemaca zadojenih demonski lukavom mešavinom. Gebelsova propaganda nije samo predstavljala Jevreje, komesare i čitave slovenske narode kao podljude nego je navodila Nemce da ih se plaše i da ih mrze. Hitler je svojim neizmernim zločinima uspeo da veže okovima čitav narod za sebe, a nastupajuće nasilje Crvene armije bilo je ostvarenje proročanstava narodnog vođe.

Staljin, koji je rado koristio simbole kad mu je to odgovaralo, bio je daleko proračunatiji. Zauzimanje prestonice Rajha zaista je bilo „vrhunac svih operacija naše vojske u ovom ratu“,⁴ ali on

je imao i druge životno važne interese. Među najvažnijima bio je plan koji je stvorilo osoblje Lavrenija Berije, Staljinovog ministra državne bezbednosti, da se sva oprema i uranijum uzmu iz atomskih istraživačkih ustanova u Berlinu pre nego što stignu Amerikanci i Britanci. Kremlj je zahvaljujući prokomunističkom špijunu dr Klausu Fuksu već znao za „Projekat Menhetn“ koji se izvodio u Los Alamosu. Sovjetska nauka daleko je zaostajala za tim, a Staljin i Berija bili su uvereni da će, ako izvuku nemačku laboratorijsku opremu i naučnike iz Berlina pre dolaska zapadnih saveznika, takođe moći da proizvedu atomsku bombu.

Razmere ljudskih stradanja pred kraj rata ne može da zamisli niko ko ih nije lično video, ali naročito ne naraštaji odrasli u demilitarizovanom društvu razdoblja posle Hladnog rata. Ipak, ovaj sudbinski trenutak za milione ljudi još može mnogo čemu da nas nauči. Važna pouka je da je potrebna izuzetna opreznost kod bilo kakvog uopštavanja ponašanja pojedinaca. Krajnosti ljudske patnje i ponižavanja mogu da izvuku i ono najbolje i ono najgore iz ljudske prirode. Ljudsko ponašanje u velikoj meri oponaša krajnju nepredvidivost života i smrti. Mnogi sovjetski vojnici, naročito oni s prve linije fronta, često su postupali prema nemačkim civilima s mnogo dobrote, za razliku od onih koji su nailazili posle njih. U svetu surovosti i užasa u kom je propaganda gotovo zatrla svaku ideju ljudskosti, malo dobrote i samopožrtvovanja, često neočekivanih, unose tračak svetla u inače gotovo nepodnošljivu priču.

Istraživanje za ovu knjigu ne bi bilo moguće bez pomoći brojnih ljudi. Pre svega duboko zahvaljujem direktorima i osoblju u brojnim arhivima. To su pukovnik Šuvakin i osoblje Centralnog arhiva Ministarstva odbrane Rusije (TsAMO) u Podoljsku, dr Natalija Borisovna Volkova i njeno osoblje u Ruskom državnom arhivu književnosti i umetnosti (RGALI), dr Vladimir Kuzelenkov i dr Vladimir Korotajev iz Ruskog državnog vojnog arhiva, profesor Kiril Mihailovič Andersen i dr Oleg Vladimirovič Naumov iz Ruskog državnog arhiva sociopolitičke istorije (RGASPI), dr Manfred Kerig, direktor vojnog Arhiva Nemačkog državnog arhiva u

Frajburgu, i njegova saradnica gospođa Vajbl, dr Rolf-Diter Miler i kapetan Luksat u MGFA u Potsdamu, profesor dr Ekhart Hening iz istorijskog arhiva udruženja „Maks Plank“, dr Vulf-Ekehard Luke iz Arhiva savezne države Berlin, gospođa Irina Renc iz Biblioteka za savremenu istoriju u Štutgartu, dr Lars Erikson i Per Klason iz Ratnog arhiva u Stokholmu, Džon E. Tejlor, Vilbert Mahoni i Robik Kukson iz Nacionalnog arhiva II u Koledž Parku u Merilendu, dr Džefri Klark iz Centra za vojnu istoriju Kopnene vojske SAD.

Benkt fon cur Mullen, osnivač *Hronos filma*, velikodušno mi je stavio na raspolaganje arhivsku filmsku građu i snimke razgovora s učesnicima. Veoma sam zahvalan na pomoći i Geraldnu Ramu i Ditmaru Arnoldu iz Muzeja berlinskog podzemlja.

Iskreno sam zahvalan svima koji su mi savetom, upoznavanjima i gostoljubivošću pomogli na putovanjima. U Rusiji: dr Galja Vinogradova i dr Ljuba Vinogradova, profesor Anatolij Aleksandrovič Černobajev, Sajmon Smit i Šon Stikings. U Nemačkoj: Vilijem Djuri, državni sekretar Karl-Ginter Fon Hase i gospođa Fon Hase, kao i Endru i Sali Simons. U SAD: Suzan Meri Olsop, general-major Čarls Vivajan i gospođa Vivajan, Brus Li, gospodin i gospođa Fon Lutihau i Martin Blumenson.

Bilo mi je izuzetno prijatno, a za knjigu veoma korisno, partnerstvo s programom BBC-ja „Tajmvoč.“ Duboko sam zahvalan Lorensu Risu, čija je to ideja bila, dr Tilmanu Remiju u čijem sam društvu s uživanjem mnogo naučio, i Detlefu Zibertu, koji nam je u ranim danima velikodušno pomogao savetima i pronalaženjem sagovornika. Ostali koji su nam obezbedili kontakte, informacije, pomoć i savete su: En Eplbaum, Kristofer Arkel, Klaudija Bizmark, Leopold grof fon Bizmark, ser Rodrik Brajtvej, profesor Džon Erikson, Volf Gebhart, Džon Holidej, Nina Lobanov-Rostovska, dr Ketrin Meridejl, profesor Oleg Aleksandrovič Rževski, profesor Moše Šajn iz njujorške Metodističke bolnice, Karl Švarc, Sajmon Sibag Montefjore, Gija Sulhanišvili, dr Galjka Vinogradova i Ijan Veston-Smit.

Ova knjiga doslovno ne bi bila ovakva bez nesebične pomoći dr Ljube Vinogradove u Rusiji i Angelike fon Hase u Nemačkoj.

Bila mi je čast i zadovoljstvo da sarađujem s njima. Izuzetno sam zahvalan i Sari Džekson na neumornom istraživanju fotografija, Betini fon Hase na dodatnim arhivskim istraživanjima u Nemačkoj i Dejvidu Listu u Engleskoj. Šarlote Salford ljubazno mi je prevela dokumenta iz stokholmskog Ratnog arhiva.

Neizmerno zahvaljujem profesoru Majklu Barliju, profesoru Normanu Dejvisu i dr Ketrin Meridejl koji su pročitali sve delove rukopisa i dali veoma korisne kritike. Toni le Tisijer takođe mi je velikodušno izneo detaljne primedbe. Za sve zaostale omaške odgovoran sam, naravno, isključivo ja.

Kao i uvek, dugujem mnogo svom agentu Endruu Nurmbergu i Ilio Gordon, mojoj urednici u *Pingvinu* koji su oboje ovog u početku neodlučnog pisca usmerili na ovaj put. Moja supruga, saradnica i prva urednica Artemis Kuper morala je još jednom da podnese moja česta odsustvovanja i mnogo dodatnog tereta. Zauvek sam joj zahvalan.

1.

Nova godina u Berlinu

Berlinci, mršavi od oskudnih sledovanja i napetosti, nisu imali mnogo šta da slave na Božić 1944. Veći deo prestonice Rajha bombardovanja iz vazduha pretvorila su u ruševine. Berlinski dar za cinizam pretvorio se u najcrnji humor. Glavna šala tokom tog neveselog praznika bila je: „Budite praktični: poklonite sanduk.“

Raspoloženje u Nemačkoj izmenilo se tačno dve godine ranije. Neposredno pred Božić 1942. pojavile su se glasine da su sovjetske jedinice opkolile Šestu armiju generala Paulusa na Donu. Nacističkom režimu bilo je teško da prizna da je najveća armija u čitavom Vermahtu osuđena na propast u ruševinama Staljingrada i na okolnim smrznutim stepama. Kako bi pripremio javnost za loše vesti, Jozef Gebels, ministar Rajha za propagandu i narodnu prosvetćenost, najavio je „nemački Božić“, što je u rečniku nacionalsocijalizma značilo skromnost i ideološku odlučnost, a ne sveće, vence od zimzelena i pevanje pesme *Tiha noć, sveta noć*. Do 1944. tradicionalna pečena guska bila je samo davna uspomena.

U zgradama srušenih fasada s ulice su se još mogle da se vide slike na zidovima nekadašnjih dnevnih ili spavaćih soba. Glumica Hildegard Knief zurila je u klavir na ostacima sprata jedne zgrade gde niko nije mogao da priđe klaviru i zapitala se kada će se najzad srušiti u razoreno prizemlje. Porodice su žvrljale po preživelim

zidovima poruke da obaveste sinove koji se vraćaju s fronta da su dobro i da su negde drugde. Natpisi nacističke stranke su upozoravali: „Pljačkaši će biti kažnjeni smrću!“

Vazdušni napadi bili su tako česti – britanski avioni su dolazili noću, a američki danju – da se Berlincima činilo da provode više vremena u podrumima i skloništima nego u sopstvenim posteljama. Nedostatak sna doprinio je čudnovatoj mešavini potisnute hysterije i pomirenosti sa sudbinom. Vrlo malo ljudi brinulo je hoće li ih neko prijaviti Gestapou zbog defetizma, što pokazuje obilje viceva. Sveprisutna skraćenica LSR za *Luftschutzraum*, odnosno vazdušno sklonište, dobila je novo značenje: „*Lernt schnell Russisch!*“, što znači „Učite brzo ruski.“¹ Većina Berlinaca više nije koristila pozdrav „*Heil Hitler!*“ Kad je Lotar Leve, pripadnik Hitlerjugenda, posle dužeg odsustvovanja iz grada upotrebio taj pozdrav na ulasku u prodavnicu, svi su se okrenuli i zagledali se u njega. Tada je poslednji put izgovorio te reči van dužnosti. Leve je utvrdio da je najčešći pozdrav postao: „*Bleib übrig!*“ – „Preživite!“²

U humoru su se ogledale i izobličene, ponekad nestvarne slike tog vremena. Najveće sklonište u Berlinu bio je Tirtgartenski protivavionski toranj, odnosno Zoo toranj, ogromna tvrđava od armiranog betona prikladna totalitarnom dobu s baterijama flakova na krovu i prostranim skloništem u koje su se mase Berlinaca zbijale kad se oglase sirene. Novinarka Ursula fon Kardorf opisala je sklonište kao „scenografiju za zatvorsku scenu iz opere *Fidelio*“. Ljubavni parovi grlili su se na betonskim zavojitim stepenicama kao da učestvuju u „nekakvoj parodiji bala pod maskama“.³

Atmosfera nastupajuće propasti prožimala je i lične živote i samu naciju. Ljudi su nemarno trošili novac, pretpostavljajući da će uskoro izgubiti svaku vrednost. Pričalo se, mada je to teško potvrditi, o devojkama i mladim ženama koje su vodile ljubav s nepoznatima u tamnim uglovima oko železničke stanice Zoo i u parku Tirtgarten. Želja da se oslobode devičanstva postala je još jača kasnije, kad se Crvena armija približavala Berlinu.

Sama vazdušna skloništa osvetljena plavim svetlom mogla su zaista da pruže nagoveštaj klaustrofobičnog pakla dok su se

ljudi gurali unutra umotani u najtopliju odeću, noseći male kartonske kofere sa sendvičima i termosima. Sve osnovne potrebe teoretski je trebalo da budu zadovoljene u skloništima. Imala su zdravstvene sobe s medicinskim sestrama u kojima su žene mogle da se porađaju. Činilo se da porođaje ubrzava podrhtavanje od eksplozija bombi koje kao da je stizalo iz samog središta zemlje koliko i s površine. Tavanice su bile premazane svetlećom bojom jer je tokom napada često nestajalo svetlo; prvo bi se prigušilo, a onda zatreperilo i ugasilo se. Tekuće vode je nestalo kad su bombe pogodile glavne vodovodne cevi, pa su nužnici uskoro bili odvratni, što je predstavljalo veliku neprijatnost za narod opsednut čistoćom. Vlasti su često pečatile vrata nužnika jer je bilo mnogo slučajeva da utučeni ljudi uđu, zaključaju se i izvrše samoubistvo.

U Berlinu je živelo oko tri miliona ljudi, pa nije bilo dovoljno skloništa i uvek su bila prenatrpana. U glavnim hodnicima, prostorijama za sedenje i spavaonicama bilo je vrlo zagušljivo, a zgusnuta para kapala je s tavanica. Mreža skloništa ispod stanice podzemne železnice Gesundbrunnen projektovana je za hiljadu i po ljudi, ali često je u njoj boravilo tri puta više duša. Količina preostalog kiseonika u vazduhu merila se svećama. Kad se sveća na podu ugasi, roditelji su podizali decu u visinu ramena. Kad se ugasi sveća na stolici počinjala je evakuacija čitavog nivoa. Kad treća sveća, postavljena u visini brade, počne da pucketa, onda su svi izlazili iz skloništa bez obzira na to koliko je snažan napad.

Stranim radnicima u Berlinu, a bilo ih je trista hiljada, obeleženima slovom na odeći koje je označavalo njihovu otadžbinu, bio je zabranjen ulaz u podzemne bunkere i podrume. Razlog je delimično bila nacistička politika sprečavanja mešanja stranaca s nemačkom nacijom, ali veća briga vlasti bila je zaštita života Nemaca. Ljudi na prinudnom radu, naročito *Ostarbeiters*, odnosno radnici s istoka, uglavnom dovedeni iz Ukrajine i Belorusije, smatrani su potrošnom robom. No, mnogi strani radnici, i prinudni i dobrovoljni, uživali su mnogo više slobode od nesrećnika zatvorenih u logore. Radnici u fabrikama oružja oko prestonice, na primer, stvorili su sopstveno utočište i boemsku supkulturu,

izdavali su biltene i priređivali pozorišne predstave u dubinama stanice podzemne železnice Fridrihštrase. Raspoloženje im se vidljivo poboljšavalo s napredovanjem Crvene armije, dok su njihovi eksploatatori bili sve utučeniji. Većina Nemaca gledala je na strane radnike sa strepnjom. Smatrali su ih trojanskim konjem u gradu spremnim da napadne i osveti se čim se neprijateljske jedinice primaknu gradu.

Berlinci su patili od urođenog i nagonskog straha od slovenskih napadača s istoka. Taj strah lako se pretvarao u mržnju. Dok se Crvena armija približavala, Gebelsova propaganda neprestano je ponavljala priču o zverstvima u Nemersdorfu, kada su u jesen prethodne godine crvenoarmejci ušli u jugoistočni ugao Istočne Pruske, silovali i ubijali stanovništvo tog sela.

Neki ljudi imali su lične razloge da ne odlaze u skloništa tokom bombardovanja. Jedan oženjeni muškarac koji je redovno dolazio kod svoje ljubavnice u četvrt Prenclauerberg nije mogao da silazi u podrum jer bi pobudio sumnju. Jedne večeri tu zgradu su pogodile bombe, a nesrećni preljubnik koji je sedeo na kauču završio je zatrpan kršem do grla. Po završetku napada momčić po imenu Erih Šmitke i jedan strani radnik, Čeh kome su stanari tolerisali nezakonito prisustvo u podrumu, čuli su nesrećnikove krike bola i potrčali gore. Iskopali su ga i odvezen je na lečenje, a četrnaestogodišnji Erih morao je da ode kod njegove žene i kaže joj da je njen muž teško povređen u stanu druge žene. Počela je da urla od besa. Činjenica da je bio s tom ženom uzrujala ju je više od njegove nesrećne sudbine.⁴ Deca su u to vreme na grub način poznavala stvarnost sveta odraslih.

General Ginter Blumentrit, kao i većina ljudi na vlasti, bio je ubeđen da su vazdušni napadi na Nemačku stvorili *Volksgenossenschaft*, odnosno „rodoljubivo drugarstvo“.⁵ To je možda bilo tako 1942. i 1943, ali krajem 1944. bombardovanje je više izazivalo razdor između okorelih pristalica režima i onih kojima je rata bilo dosta. Berlin je imao najviši procenat protivnika nacističkog režima, što pokazuju rezultati glasanja od pre 1933. No, s izuzetkom

vrlo male i neustrašive manjine, otpor nacistima bio je ograničen na viceve i gundanje. Većinu Berlinaca istinski je užasnua pokušaj atentata na Hitlera 20. jula 1944, a dok su granice Rajha ugrožavane i sa istoka i sa zapada, upijali su Gebelsove bujice laži o tome kako će firer protiv neprijatelja upotrebiti novo „čudesno oružje“, kao da će preuzeti ulogu gnevnog Jupitera i gađati ih munjama kao simbolima svoje moći.

Pismo koje je jedna žena napisala svom mužu u logor u Francuskoj otkriva borbeno stanje svesti i spremnost da se veruje u režimsku propagandu. „Toliko verujem u našu sudbinu“, napisala je, „da ništa ne može da uzdrma poverenje rođeno iz naše duge istorije, iz naše slavne prošlosti kako kaže doktor Gebels. Nemoгуće je da se sve ovo završi drugačije. Možda smo sada u velikim teškoćama, ali imamo odlučne ljude. Čitava zemlja spremna je za marš s oružjem u rukama. Imamo tajno oružje koje će se upotrebiti u odabranom trenutku, a iznad svega imamo firera kog ćemo slediti i zatvorenih očiju. Ne padaj u očaj, ne smeš to nikako.“⁶

Ardenska ofanziva, pokrenuta 26. decembra 1944, opila je Hitlerove pristalice novim naletom morala. Situacija se najzad preokrenula. Vera u firera i *Wunderwaffen*, čudesno oružje kao što je V-2, zaslepila ih je i nisu mogli da vide stvarnost. Pričalo se da je američka Prva armija potpuno opkoljena i zarobljena zahvaljujući anestetičkom gasu. Mislili su da mogu čitav svet da sateraju u škripac i osvete se za sve što je Nemačka pretrpela. Najogorčeniji su po svemu sudeći bili prekaljeni podoficiri. Preotećemo Pariz, govorili su jedan drugom s vatrom u očima. Mnogima je bilo krivo što je francuska prestonica pošteđena razaranja u leto 1944, a bombe pretvaraju Berlin u prah i pepeo. Radovali su se ideji da će se istorija sada ispraviti.

Vrhovna komanda nemačke kopnene vojske nije bila toliko oduševljena ofanzivom na zapadu. Generalštabni oficiri strepeli su da će Hitlerov strategijski potez protiv Amerikanaca na Ardenima oslabiti Istočni front u ključnom trenutku. U svakom slučaju plan je bio preambiciozan. Operaciju su predvodile Šesta SS oklopna armija oberstgruppenfirera Sepa Ditriha i Peta oklopna armija

generala Hasoa fon Mantojfelu. No, zbog oskudice u gorivu bilo je malo verovatno da će uopšte stići do svog cilja, Antverpena, glavne baze za snabdevanje zapadnih saveznika.

Hitler je opsesivno maštao o dramatičnom ratnom preokretu koji će primorati Ruzvelta i Čerčila da zatraže mir. Odlučno je odbijao svaki predlog o pokušaju mira sa Sovjetskim Savezom, delimično i s potpunim pravom zato što je Staljina zanimalo samo uništenje nacističke Nemačke, ali iz još jednog temeljno važnog razloga. Hitler je bio neizrecivo lično sujetan. Nije mogao sebi da dozvoli da zatraži mir u trenutku kad Nemačka gubi. Zbog toga je pobjeda u Ardenima bila višestruko važna. No, američka tvrdoglava odbrana, naročito u Bastonju, i snažni napadi savezničkog vazduhoplovstva kad se nebo razvedrilo za nedelju dana su prekinuli zamah ofanzive.

Na Badnje večer general Hajnc Guderijan, načelnik štaba Vrhovne komande kopnene vojske, dovezao se u velikom štabnom vozilu u firerov štab na zapadu. Hitler je 20. novembra otišao iz Vučje jame u Istočnoj Pruskoj u Berlin na manju operaciju grla. Desetog decembra uveče krenuo je iz prestonice ličnim oklopnim vozom u drugi tajni zamaskirani kompleks u šumi pored Cigenberga, četrdesetak kilometara od Frankfurta na Majni. Nazvan *Adlerhorst*, odnosno Orlovsko gnezdo, bio je to poslednji od nekoliko Hitlerovih terenskih štabova čiji su šifrovani nazivi zvučali kao detinjasta maštarija.

Guderijan, vrhunski teoretičar tenkovskog ratovanja, od samog početka znao je za sve opasnosti takve ratne operacije, ali niko ga ništa nije pitao. Iako je OKH, Vrhovna komanda kopnene vojske, bila odgovorna za Istočni front, nikada nije imala odrešene ruke. Vrhovna komanda oružanih snaga (OKW) rukovodila je svim ostalim operacijama. Obe komande bile su smeštene tik pored Berlina, u susednim podzemnim kompleksima u Cosenu.

Iako naprasit kao i Hitler, Guderijan se po stavovima znatno razlikovao od njega. Nije imao strpljenja za potpuno teoretsku međunarodnu strategiju dok je zemlja pod napadima s dve strane. Oslanjao se na vojnički nagon da odredi tačku najveće opasnosti.

U to odakle vreba opasnost nije bilo nikakve sumnje. U torbi za spise Guderijan je doneo obaveštajnu analizu generala Riharda Gelena, načelnika obaveštajnog odeljenja Istočnog fronta. Gelen je predvideo da će oko 12. januara Crvena armija započeti masivni napad s položaja na reci Visli. Njegovo odeljenje procenilo je da neprijatelj ima jedanaest puta više pešadije, sedam puta više tenkova i dvadeset puta više artiljerijskih oruđa i borbenih aviona.⁷

Guderijan je u sali za sastanke Orlovskog gnezda zatekao Hitlera i njegovo štabno osoblje, ali i Hajnriha Himlera, rajhsfiera SS-a koji je posle Julske zavere imenovan i za komandanta Rezervne vojske. Svaki pripadnik Hitlerovog štaba izabran je na osnovu neupitne odanosti. Feldmaršal Kajtel, načelnik Vrhovne komande oružanih snaga, bio je poznat po svojoj razmetljivoj pokornosti Hitleru. Razdraženi oficiri zvali su ga ili „vrhovni vrtar Rajha“ ili „magarac-klimoglavac“. General-pukovnik Alfred Jodl, načelnik operativnog odeljenja Vrhovne komande oružanih snaga, čovek hladnog strogog lica, bio je daleko sposobniji od Kajtela, ali jedva da se ikada odupro Hitlerovim opsesivnim pokušajima da kontroliše svaki bataljon. Malo je nedostajalo da bude smenjen u jesen 1942. jer se usprotivio svom gospodaru. General Burgdorf, Hitlerov glavni ađutant i šef njegovog lične personalne službe koja je kontrolisala svako imenovanje u štabu, došao je na mesto odanog generala Šmunta kog je smrtno ranila Štaufenbergova bomba u Vučjoj jami. Burgdorf je posle Julske zavere lično uručio otrov feldmaršalu Romelu sa zahtevom da izvrši samoubistvo.

Koristeći zaključke Gelenovog obaveštajnog odeljenja, Guderijan je izneo sažeti pregled koncentracije snaga Crvene armije za veliku ofanzivu na istoku. Upozorio je da će ofanziva početi za tri nedelje i zatražio da se što veći broj divizija povuče sa zapada i rasporedi na front duž Visle pošto je Ardenska ofanziva zastala. Hitler ga je učutkao. Izjavio je da su te procene neprijateljskih snaga obična besmislica. Nijedna sovjetska streljačka divizija nikad nije imala više od sedam hiljada ljudi. Sovjetski tenkovski korpusi jedva da imaju tenkove. „To je najveća obmana još od

vremena Džingis-kana!“, povikao je sve bešnji. „Ko je odgovoran za ovo smeće?“⁸

Guderijan je nekako uspeo da ne kaže da upravo on, Hitler, govori o nemačkim „armijama“ snage jednog korpusa i o „peša-dijskim divizijama“ svedenim na veličinu bataljona. Umesto toga, branio je Gelenove procene. Na njegov užas general Jodl je izjavio da ofanzivu na zapadu treba nastaviti daljim napadima. Pošto je to bilo upravo ono što je Hitler želeo, Guderijanov pokušaj bio je osujećen. Još više ga je razbesnelo to što je za večerom morao da sluša mišljenja Hajnriha Himlera koji je uživao u novoj ulozi vojskovođe. Nedavno je, pored ostalih dužnosti, imenovan na čelo Vrhovne komande gornje Rajne. „Znate, dragi moj generale“, rekao je Guderijanu, „ja zaista ne verujem da će nas Rusi napasti. To je sve jedan ogromni blef.“

Guderijanu nije preostalo ništa drugo nego da se vrati u komandu u Cosenu. U međuvremenu su nemački gubici na zapadu rasli. Ardenska ofanziva i prateće operacije stajale su Nemačku osamdeset hiljada ljudi. Pored toga, u ofanzivi je potrošen veliki deo nemačkih sve manjih zaliha goriva. Hitler nije prihvatao da je Ardenska bitka gotovo isto što i *Kaiserschlacht*, poslednji veliki nemački napad u Prvom svetskom ratu. Tvrdo glavo je odbijao sva poređenja s 1918. Za njega je ta godina predstavljala samo revolucionarni „nož u leđa“ koji je oborio cara Vilhelma Drugog i izazvao ponižavajući poraz Nemačke. No, Hitler je tih dana ponekad mislio vrlo jasno. „Znam da je rat izgubljen“, rekao je jedne kasne večeri pukovniku Nikolausu fon Belovu, svom vazduhoplovnom ađutantu. „Neprijatelj je suviše nadmoćan.“ No, i dalje je krivio druge za uzastopne poraze. Svi su bili „izdajnici“, naročito oficiri kopnene vojske. Podozrevao je da su mnogi bili na strani učesnika neuspelog atentata, ali su sa zadovoljstvom primali od njega odlikovanja. „Nikada se nećemo predati“, rekao je. „Možda ćemo propasti, ali ćemo sa sobom povući čitav svet.“⁹

Užasnut novom predstojećom katastrofom na Visli, Guderijan je još dva puta u kratkim razmacima otišao u Orlovsko gnezdo. Da sve bude još gore saznao je da Hitler, ne rekavši mu ništa, premešta oklopne jedinice s Visle u Mađarsku. Ubeđen kao i uvek

da samo on vidi strategijska rešenja, firer je iznenada odlučio da u Mađarskoj izvede protivnapad tvrdeći da se tamošnja naftna polja moraju preoteti. Zapravo je želeo da se probije do Budimpešte koju je na Badnji dan opkolila Crvena armija.

Guderijanova poseta 1. januara preklopila se s godišnjom povorkom režimskih velikaša koji su došli da fireru lično požele „uspešnu Novu godinu“.¹⁰ Istog dana ujutru u Alzasu je počela Operacija Severac, najvažnija pomoćna operacija za produženje Ardenske ofanzive. Taj dan bio je katastrofalan za Luftvafe. Gering je, dramatično i neodgovorno kao i obično, poslao gotovo hiljadu aviona da napadnu ciljeve na tlu duž Zapadnog fronta. Tim okršajem da zadivi Firera izazvao je konačni kraj Luftvafea kao delotvorne sile. Saveznici su stekli potpunu premoć u vazduhu.

Nemački radio preneo je tog dana Hitlerov novogodišnji govor. Firer nije spomenuo borbe na zapadu, što je nagoveštavalo neuspeh, a iznenađujuće malo je govorio o čudesnom oružju. Mnogi su mislili da je govor snimljen unapred ili da je čak lažan. Hitler se nije pojavio u javnosti tako dugo da su nastale sulude glasine. Pričalo se da je potpuno poludeo, a da je Gering u tajnom zatvoru jer je pokušao da pobegne u Švedsku.¹¹

Neki Berlinci, strepeći od onoga što će im nova godina možda doneti, nisu se usudili da se kucnu čašama kad se nazdravilo Novoj godini. Gebelsova porodica ugostila je pukovnika Han-Ulriha Rudela, vazduhoplovnog asa i najodlikovanijeg oficira Luftvafea. Večerali su krompir-čorbu kao simbol ratnih odricanja.¹²

Novogodišnji praznici završili su se 3. januara ujutru. Nemačka predanost poslu i dužnosti nije dolazila u pitanje bez obzira na okolnosti. Mnogi nisu imali šta da rade u kancelarijama i fabrikama zbog nestašice sirovina i delova, ali su ipak krenuli kroz ruševine na posao, pešice ili javnim prevozom. Još jednom su kao čudom popravljene šine podzemne i prigradske železnice, mada su gotovo svi vagoni ostali bez prozorskih stakala. Ljudi s nabezobom i gripom morali su da se snalaze sami. Nije bilo svrhe tražiti lekare osim u slučaju ozbiljne bolesti. Gotovo svi lekari Nemci bili su u vojsci. Lokalne ordinacije i bolnice oslanjale su se gotovo u potpunosti na strance. Čak i u glavnoj berlinskoj univerzitetškoj bolnici

Šarite radili su lekari iz nekoliko zemalja, uključujući Holanđane, Peruance, Rumune, Ukrajince i Mađare.¹³

Cvetala je jedino industrija oružja kojom je rukovodio Hitlerov lični arhitekta i „čudo od deteta“ Albert Šper. Trinaestog januara Šper je govorio pred komandantima korpusa u logoru Krampnic tik izvan Berlina. Naglasio je važnost komunikacije između zapovednika na frontu i ratne industrije. Šper, za razliku od ostalih ministara Rajha, nije vređao inteligenciju svojih slušalaca. Prezirao je okolišanje vezi sa situacijom i nije prezaio od spominjanja „katastrofalnih gubitaka“¹⁴ koje je Vermaht pretrpeo u prethodnih osam meseci.

Vazdušni napadi zapadnih saveznika nisu problem, tvrdio je. Nemačka industrija samo u decembru 1944. proizvela je 218.000 pušaka, gotovo dvostruko više od prosečnog mesečnog obima iz 1941, godine kad je Vermaht napao Sovjetski Savez. Proizvodnja automatskog oružja bila je gotovo četiri, a tenkova gotovo pet puta veća. Tokom decembra 1944. proizvedeno je 1.840 oklopnih vozila, gotovo polovina ukupnog broja proizvedenog tokom 1941. Taj broj obuhvatao je i teške tenkove. „Najveći problem“, upozorio je Šper, jeste nestašica goriva. O zalihama municije rekao je iznenađujuće malo. Ne bi bilo svrhe proizvoditi toliko oružja ako proizvodnja municije ne može to da prati.

Šper je govorio gotovo četrdeset minuta iznoseći statistike profesionalno i uzdržano. Nije naglašavao teške poraze pretrpljene tokom proteklih osam meseci na oba fronta zbog kojih Vermaht i trpi toliku oskudicu svih vrsta naoružanja. Izrazio je nadu da će nemačke fabrike do proleća 1946. moći da proizvode sto hiljada automatskih pištolja mesečno. Činjenica da su svi ti poduhvati zavisili uglavnom od robovske radne snage nije se spominjala, naravno. Šper nije rekao ništa ni o gubicima ljudi na prinudnom radu – oko hiljadu mrtvih dnevno. Osim toga, teritorije s kojih su takvi radnici stizali i dalje su se smanjivale. Upravo u tom trenutku četiri miliona sovjetskih vojnika nalazilo se u Poljskoj duž Visle i tik južno od granice Istočne Pruske. Započinjali su ofanzivu koju je Hitler prezrivo nazvao obmanom.